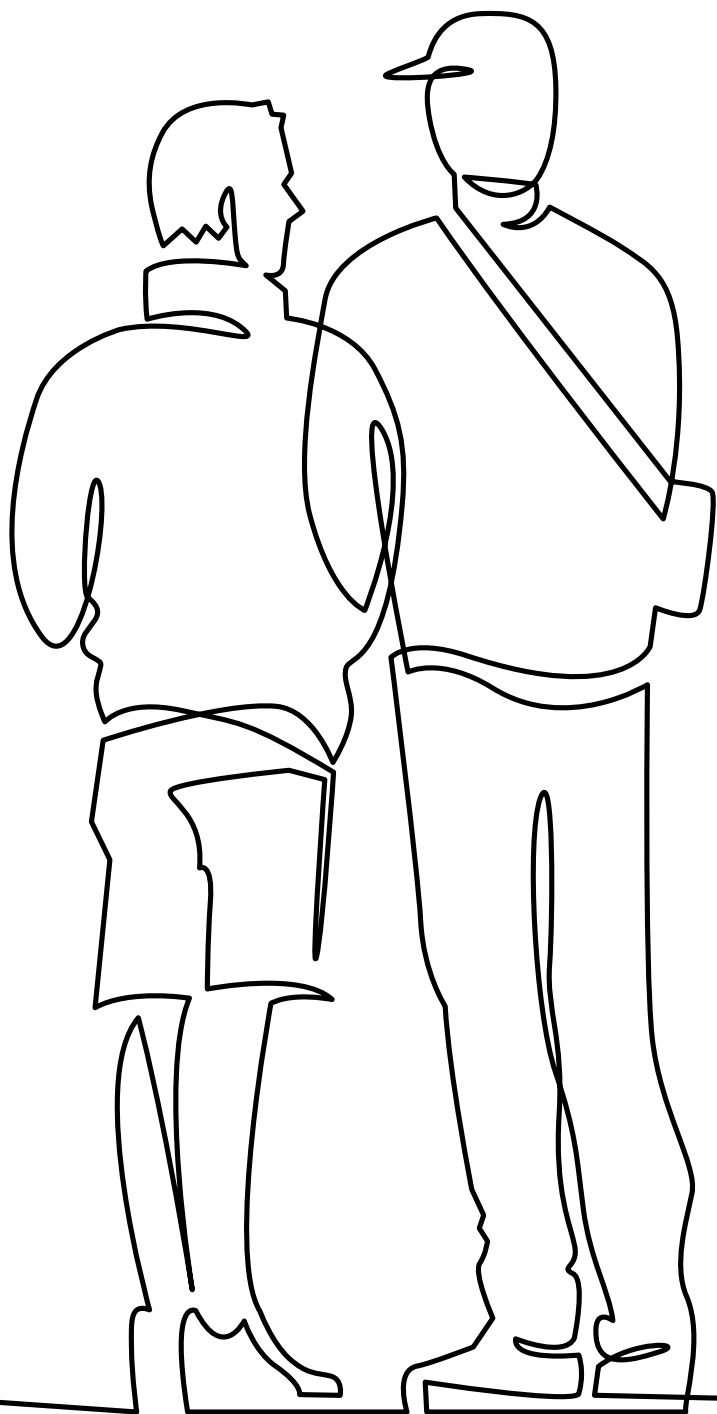

09

FOKUSRAPPORT

Jämlika vanor?

– Skolans socioekonomiska sammansättning och skillnader i användning av alkohol, narkotika och tobak i årskurs 9

Martina Zetterqvist & Isabella Gripe

CAN:S FOKUSSERIE

Syftet med serien är att publicera kortare och mer fokuserade analyser relaterade till olika aspekter av droganvändning. Fördjupningarna är i regel baserade på material som samlats in av CAN.

FOKUSRAPPORT 09

Utgivningsår: November, 2020, Stockholm

Utgivare: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN

Formgivning: Jimmie Hjärtström, CAN

ISBN:978-91-7278-319-5

URN:NBN:se:can-2020-10

Jämlika vanor?

– Skolans socioekonomiska sammansättning och skillnader i användning av alkohol, narkotika och tobak i årskurs 9

Martina Zetterqvist & Isabella Gripe

Inledning och innehåll

Socioekonomiska skillnader i hälsa bland vuxna är väl beskrivet inom forskningen. Tidigare studier har visat att grupper med lägre socioekonomisk status oftare har sämre hälsa jämfört med grupper med högre socioekonomisk status (Mackenbach et al., 2008). När det gäller alkohol finns det forskning som pekar på att grupper med lägre socioekonomisk status har högre risk för alkoholrelaterade skador (Probst et al., 2014; Schmidt et al., 2010). För rökning och narkotika, har undersökningar i den svenska befolkningen visat att beroendeproblematik är betydligt vanligare i grupper med lägre utbildning och lägre inkomster (Landberg et al., 2018). Det är inte helt klarlagt vad skillnaderna beror på, men en anledning antas vara skillnader i hälsorelaterade beteenden så som skillnader i dryckesmönster (Huckle et al., 2010) och rökvanor (Folkhälsomyndigheten, 2018).

När det gäller ungdomar är tidigare forskningsresultat om socioekonomiska skillnader i hälsobeteenden mer tvetydiga (Hanson & Chen, 2007). Eftersom ungdomar spenderar mycket tid utanför hemmet, menar vissa forskare att unga inte bara påverkas av familjeförhållanden. Även situationen i skolan kan ha betydelse för olika beteenden som kan påverka hälsan (West, 1997). Skolverket har visat på att segregationen mellan olika grupper i skolan har ökat. I en rapport från 2018 beskrivs bland annat hur eleverna blivit mer och mer uppdelade, och att skillnaderna mellan skolornas socioekonomiska sammansättning har ökat sedan slutet av 90-talet. Även skillnader i skolresultat har ökat mellan skolor. Den ökade skolsegregationen pekas ut som en av anledningarna. På individnivå innebär den här utvecklingen att elevernas skolresultat påverkas av hur fördelaktig den socioekonomiska sammansättningen är på elevens skola. Det gäller alltså oavsett vad den enskilda eleven har för socioekonomisk bakgrund (Skolverket, 2018).

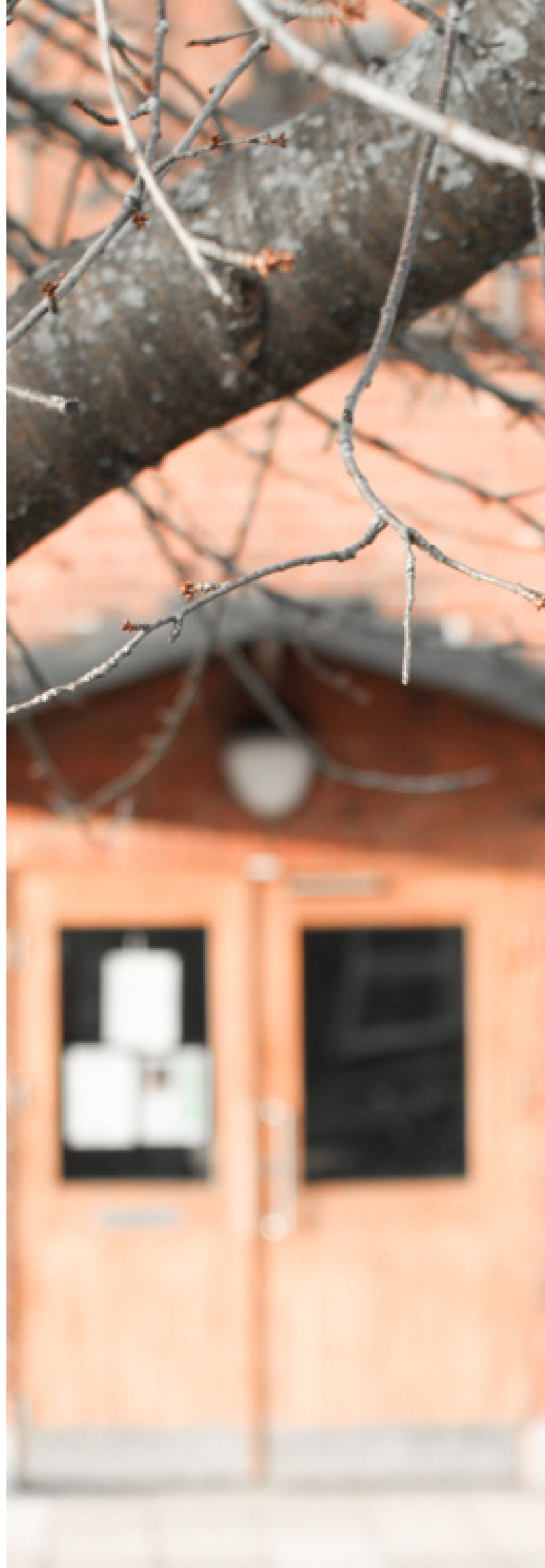
Den socioekonomiska sammansättningen i skolan har med andra ord betydelse för elevernas skolresultat. Mot bakgrund av detta är det rimligt att tänka sig att den socioekonomiska sammansättningen kan ha betydelse även för andra delar av elevernas liv, till exempel användningen av alkohol, narkotika och tobak. Viss forskning på det här området har gjorts, exempelvis en studie av niondeklassare i Stockholmsområdet. Studien visade att det fanns skillnader i flera hälsorelaterade beteenden mellan skolor med olika socioekonomisk sammansättning. Mönstret skiljde sig dock beroende på vilket hälsoutfall som studerades (Olsson & Fritzell, 2015). Frågan om betydelsen av skolans socioekonomiska sammansättning har även belysts i en tidigare CAN-rapport. Resultaten visade inte på några skillnader i alkohol-, narkotika- eller rökvanorna bland niondeklassarna (Englund, 2014). Precis som i studien av niondeklassarna i Stockholmsområdet, undersöktes dock endast ett enskilt år vilket innebär att betydelsen av den ökade skolsegregationen inte belystes.

Syftet med den här rapporten är att titta närmare på hur niondeklassares konsumtion av alkohol, narkotika och tobak utvecklats över tid på skolor med olika socioekonomisk sammansättning. Syftet är också att undersöka om det finns skillnader i konsumtionen mellan eleverna på skolor med olika socioekonomisk sammansättning och om eventuella skillnader har ökat eller minskat under perioden 2006–2019. Det vill säga om ojämlikheten i alkohol- narkotika- och tobaksvanorna (ANT-vanorna) har ökat eller minskat.

Det här är den nionde rapporten i CAN:s fokusserie. I fokusserien publiceras kortare rapporter om ett aktuellt fenomen eller ett visst område. Dessa fördjupningar grundas i regel på material som samlats in av CAN. Den här rapporten är baserad på CAN:s undersökning Skolelevers drogvanor. Resultaten som ligger till grund för rapporten har tagits fram inom ramen för ett större projekt, med syfte att följa upp den nuvarande ANDT¹ -strategin, som CAN genomförde på uppdrag av Folkhälsomyndigheten (Folkhälsomyndigheten, 2020). I uppdraget ingick att genomföra fördjupade analyser av hur ungas bruk har utvecklats utifrån ett jämlikhetsperspektiv. I den här fokusrapporten har vi valt att belysa resultaten för de substanser som är vanligast bland niondeklassarna, det vill säga alkohol, narkotika och tobak.

Folkhälsomyndigheten har finansierat arbetet med att ta fram resultaten som utgör underlaget för denna fokusrapport. Statistiska bearbetningar och analyser har gjorts i samverkan med myndighetens medarbetare Henrik Källberg och Eleonor Säfsten, men tolkningarna i den här rapporten är CAN:s egna. I övrigt är fokusrapporten producerad med finansiering från CAN:s basanslag. Flera medarbetare på CAN har varit delaktiga i datainsamlingen och ett särskilt tack riktas till Siri Thor som bidragit med värdefulla kommentarer på rapportens innehåll. Vi vill även passa på att tacka alla elever och skolpersonal som har medverkat i undersökningarna.

¹ Alkohol, narkotika, doping och tobak

Resultat

I följande avsnitt presenteras resultaten för hur användningen av alkohol, narkotika och tobak har utvecklats under perioden 2006–2019 utifrån vilken socioekonomisk sammansättning (SE-sammansättning) elevens skola har. Skolans SE-sammansättning baseras på hur stor andel av eleverna på respektive skola som har minst en förälder med eftergymnasial utbildning. Skolorna har sedan delats in i kvartiler (fyra lika stora grupper). Den första kvartilen utgörs av de skolor som har lägst andel högutbildade föräldrar och den fjärde kvartilen är de skolor som har högst andel högutbildade föräldrar. I denna rapport kommer vi endast att jämföra de två yttergrupperna, kvartil ett (låg SE-sammansättning) och kvartil fyra (hög SE-sammansättning). Hur indelningen har gjorts beskrivs närmare i avsnittet Material och beräkningar.

Resultaten presenteras uppdelat efter de fyra substanserna alkohol, narkotika, cigaretter och snus. Varje avsnitt inleds med hur utvecklingen har sett ut över tid i de olika grupperna. Det handlar då dels om att ha använt någon av dessa substanser, dels om att ha en mer omfattande konsumtion. Därefter presenteras analyser av eventuella skillnader i konsumtionen mellan elever på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning, och om skillnaderna har ökat eller minskat över tid.

När en förändring över tid eller skillnad mellan grupper beskrivs som statistiskt signifikant innebär det på som lägst 95 procents säkerhetsnivå. För att mäta sambandet mellan skolans SE-sammansättning och ANT-vanorna, har en analysmetod som heter logistisk regressionsanalys använts. Analysmetoden ger oss en oddskvot som uppger hur många gånger vanligare det är att ha använt någon av ANT-substanserna i gruppen som undersöks, jämfört med referensgruppen. För att analysera om ett eventuellt samband förändrats över tid, har även en så kallad interaktionsterm inkluderats i modellerna. Hur analyserna har gjorts beskrivs närmare i avsnittet Material och beräkningar.

Det är vanligare att elever på skolor med hög socioekonomisk sammansättning har provat narkotika.

Alkohol

För alkohol redovisas två mått; andelen som har druckit alkohol någon gång under de senaste 12 månaderna (så kallade alkoholkonsumenter) och andelen som är högkonsumenter av alkohol. Gränsen för att klassas som högkonsument är att dricka minst 9 standardglas i veckan som flicka och 14 standardglas som pojke.

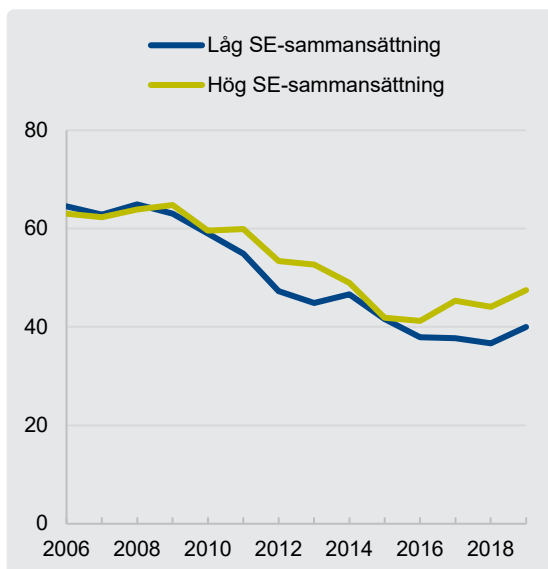
Andelen alkoholkonsumenter och högkonsumenter av alkohol har minskat kraftigt under perioden 2006–2019 (figur 1 & 2). Nedgången har skett bland både elever på skolor med låg SE-sammansättning och elever på skolor med hög SE-sammansättning, och den är statistiskt signifikant. Nedgången i andelen alkoholkonsumenter har varit störst bland elever på skolor med låg SE-sammansättning, med en minskning på drygt en tredjedel under perioden. Samma kraftiga nedgång skedde även bland elever på skolor med hög SE-sammansättning fram till år 2015, men därefter har nivåerna ökat igen.

Vad gäller utvecklingen av andelen högkonsumenter har den varit likartad i de båda grupperna under stora delar av perioden. Det har gått från att omkring en av tio elever var högkonsumenter, till att 4 procent på skolor med låg SE-sammansättning och 1 procent på skolor med hög SE-sammansättning var det år 2019. Under de senaste åren har andelen högkonsumenter minskat bland elever på skolor med hög SE-sammansättning, samtidigt som det har legat stabilt bland elever på skolor med låg SE-sammansättning.

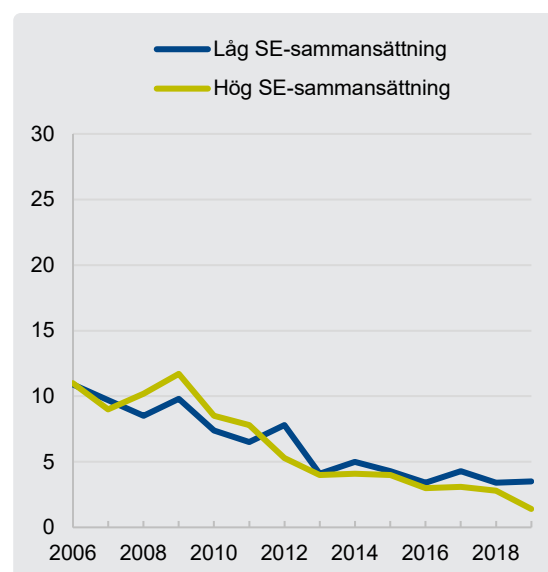
För att undersöka om det finns statistiskt säkerställda skillnader mellan grupperna, och om skillnaderna har ökat eller minskat över tid, har logistiska regressionsanalyser gjorts (tabell A). Som beskrivet tidigare, har andelen alkoholkonsumenter och högkonsumenter minskat under perioden 2006–2019. Det bekräftas även av att värdet för årsvariabeln var signifikant i tabell A, modell 1a och 2a (OR=0,92 respektive OR=0,89). Av tabellen framgår också att det finns signifikanta skillnader mellan grupperna vad gäller andelen alkoholkonsumenter (modell 1a). Det var i genomsnitt 15 procent vanligare att en elev på en skola med hög SE-sammansättning var alkoholkonsument, jämfört med en elev på en skola med låg SE-sammansättning (OR=1,15).

Skillnaderna mellan grupperna har dessutom ökat över tid, vilket framgår av att interaktionstermen är signifikant (modell 1b, OR=1,03). Det beror framförallt på att andelen alkoholkonsumenter på skolor med låg SE-sammansättning har legat på en stabil nivå under de senaste fem åren, medan andelen alkoholkonsumenter på skolor med hög SE-sammansättning har ökat något under samma period.

Motsvarande analyser för högkonsumtion visar att det inte fanns några signifikanta skillnader mellan grupperna (modell 2a) i genomsnitt under tidsperioden. Däremot har nedgången varit signifikant större för elever på skolor med hög SE-sammansättning, vilket framgår av att interaktionstermen är signifikant (modell 2b, OR=0,96). Nedgången har skett i båda grupperna men i en snabbare takt bland elever på skolor med hög SE-sammansättning, vilket innebär att elever på skolor med låg SE-sammansättning har halkat efter i nedgången.

Figur 1. Andelen alkoholkonsumenter, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Figur 2. Andelen högkonsumenter av alkohol, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Tabell A. Samband mellan skolans SE-sammansättning och att vara alkoholkonsument respektive högkonsument av alkohol. Årskurs 9, 2006-2019. Logistiska regressionsmodeller.

	Alkoholkonsument (n=33 796)		Högkonsument (n=33 843)	
	Modell 1a	Modell 1b	Modell 2a	Modell 2b
	OR	OR	OR	OR
År (kontinuerlig)	0,92**	0,90**	0,89**	0,90**
Skolans SE-sammansättning (ref=låg SE-sammansättning)	1,15**	0,97	0,96	1,17
Interaktion År x SE-sammansättning		1,03**		0,96**

**p<0,01 *p<0,05

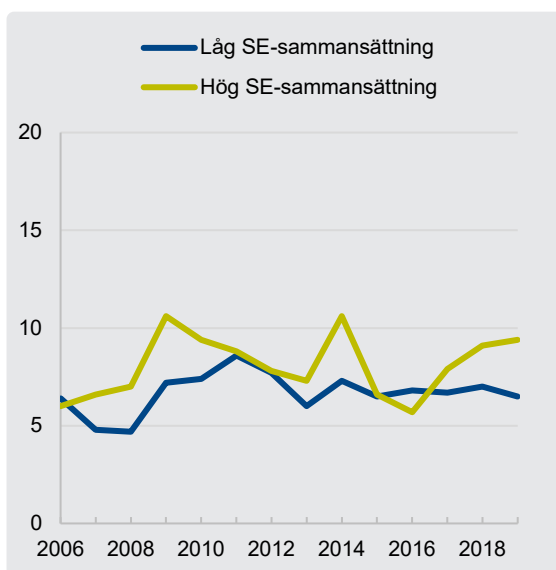
Narkotika

I följande avsnitt presenteras hur narkotikaanvändningen har utvecklats över tid och om det finns skillnader mellan elever på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning. För att studera detta har två mått använts; att ha använt narkotika någon gång, samt att ha använt narkotika fler än 20 gånger. Bland de elever som har använt narkotika är cannabis den klart vanligaste substansen, nästan 90 procent av eleverna med narkotikaerfarenhet har använt just cannabis (Englund, 2019).

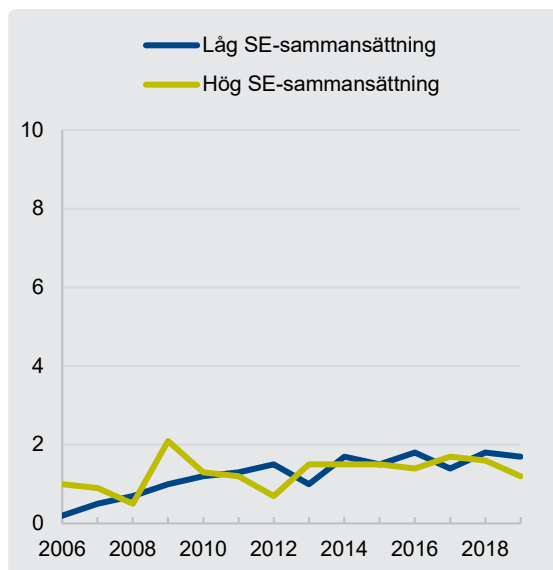
Under perioden 2006–2019 syns ingen tydlig trend i andelen som har använt narkotika någon

gång, varken bland elever på skolor med låg SE-sammansättning eller skolor med hög SE-sammansättning (figur 3). Nivåerna har varierat mellan 5–10 procent under hela perioden.

Vad gäller den mer frekventa användningen har andelen som använt narkotika fler än 20 gånger ökat signifikant bland elever på skolor med låg SE-sammansättning (figur 4). I absoluta tal är ökningen dock liten. Det har gått från att ligga på under 1 procent, till att de senaste åren ligga närmare 2 procent. För elever på skolor med hög SE-sammansättning syntes ingen signifikant förändring under perioden.

Figur 3. Andelen som använt narkotika någon gång, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Figur 4. Andelen som använt narkotika fler än 20 gånger, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Som tidigare nämnts, har alltså andelen som provat narkotika varit oförändrad under perioden 2006–2019. Det bekräftas även av att oddskvoten (OR) för årsvariabeln inte var signifikant (Tabell B, modell 1a). Det framgår dock att det finns signifikanta skillnader mellan grupperna. Att ha använt narkotika var i genomsnitt 22 procent vanligare bland elever på skolor med hög SE-sammansättning jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning (OR=1,22). Analyserna visade att skillnaderna mellan grupperna har varit oförändrade över tid (modell 1b).

Vad gäller andelen som använt narkotika fler än 20 gånger, har den ökat signifikant under perioden 2006–2019, konstanthållet för skolans SE-sammansättning (modell 2a, OR=1,06). Det fanns däremot ingen signifikant skillnad i frekvent användning av narkotika mellan elever på skolor med hög respektive låg SE-sammansättning.

Däremot går det att se att ökningstakten i frekvent användning av narkotika har varit lägre bland elever på skolor med hög SE-sammansättning. Det framgår av att interaktionstermen är signifikant (modell 2b, OR=0.94). Under den första delen av perioden var det generellt vanligare att elever på skolor med hög SE-sammansättning använde narkotika frekvent jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning. Eftersom andelen frekventa narkotikaanvändare på skolor med låg SE-sammansättning ökade mer under åren 2006–2012 har nivåerna närmast sig varandra (se figur 4).

Rökning

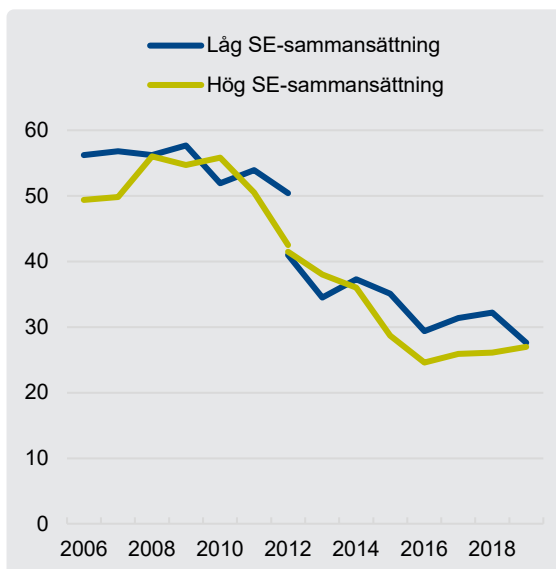
I detta avsnitt presenteras hur rökningen har utvecklats över tid och om det finns skillnader i rökningen mellan elever på skolor med hög respektive låg SE-sammansättning. Här presenteras två mått: andelen som rökt någon gång och andelen som röker dagligen eller nästan dagligen (frekvent rökning). Tobaksfrågorna förändrades 2012, vilket medförde att prevalenserna blev signifikant lägre med den nya definitionen. För att kunna följa utvecklingen över tid har bearbetningar av måttet på frekvent rökning gjorts. Resultaten går därför inte att jämföra med tidigare rapporter om skolelevs drogvanor (för närmare beskrivning, se Material och beräkningar). Eftersom skillnaden mellan formulären var för stora för måttet på att ha rökt någon gång, presenteras de med ett brott i tidsserien i figur 5. När sambanden mellan skolans SE-sammansättning och att ha rökt någon gång studerats, ingår därför endast åren 2012–2019.

Andelen som har rökt någon gång och andelen som gör det frekvent har minskat signifikant i båda grupperna under 2010-talet (figur 5 & 6). År 2012 hade omkring 41 procent av eleverna rökt någon gång och 2019 var det nere på omkring 27 procent i båda grupperna. Ännu kraftigare har nedgången varit för den frekventa rökningen. År 2019 var den frekventa rökningen bland elever på skolor med låg SE-sammansättning nere på en tredjedel av det som uppmättes i början av 10-talet, och bland elever på skolor med hög SE-sammansättning nere på en sjättedel.

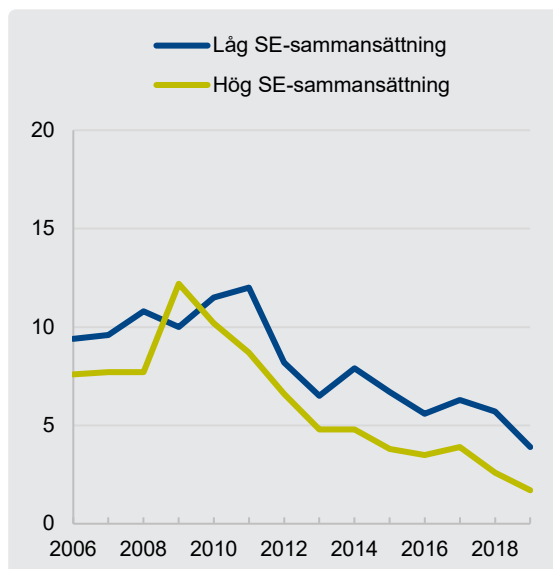
Tabell B. Samband mellan skolans SE-sammansättning och att ha använt narkotika någon gång respektive fler än 20 gånger. Årskurs 9. 2006-2019. Logistiska regressionsmodeller.

	Narkotika någon gång (n=33 839)		Narkotika fler än 20 ggr (n=33 722)	
	Modell 1a	Modell 1b	Modell 2a	Modell 2b
	OR	OR	OR	OR
År (kontinuerlig)	1,01	1,01	1,06**	1,09**
Skolans SE-sammansättning (ref=låg SE-sammansättning)	1,22**	1,22	1,04	1,68*
Interaktion År x SE-sammansättning		1,00		0,94*

**p<0,01 *p<0,05

Figur 5. Andelen som rökt någon gång, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Figur 6. Andelen som röker dagligen eller nästan dagligen, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Rökningen, både att ha provat och att ha rökt frekvent, har alltså minskat kraftigt i båda grupperna, vilket även bekräftas av att värdet för årsvariabeln var signifikant i tabell C, modell 1a och 2a. Analyserna visade också att det fanns skillnader mellan grupperna. Det var mindre vanligt att ha rökt någon gång bland elever på skolor med hög SE-sammansättning jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning (modell 1a). En elev på en skola med hög SE-sammansättning hade i genomsnitt 12 procent lägre risk att ha rökt jämfört med en elev på en skola med låg SE-sammansättning (OR=0,88). Skillnaderna mellan grupperna har varken ökat eller minskat över tid.

Vad gäller den frekventa rökningen, var skillnaderna mellan grupperna ännu större (modell 2a). Risken att röka frekvent var i genomsnitt 27 procent lägre bland elever på skolor med hög SE-sammansättning jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning (OR=0,73). Skillnaden mellan grupperna har dessutom blivit större över tid, vilket framgår av att interaktionstermen är signifikant (modell 2b, OR=0,96). Som framgick av figur 6, har rökningen minskat i båda grupperna men minskningen har varit mer omfattande bland elever på skolor med hög SE-sammansättning. Därmed har den relativa skillnaden mellan grupperna ändå blivit större.

Tabell C. Samband mellan skolans SE-sammansättning och att ha rökt någon gång (2012-2019) respektive rökt frekvent (2006-2019). Årskurs 9. Logistiska regressionsmodeller.

	Rökt någon gång (2012-2019) (n=19 339)		Röker frekvent (n=33 717)	
	Modell 1a	Modell 1b	Modell 2a	Modell 2b
	OR	OR	OR	OR
År (kontinuerlig)	0,92**	0,93**	0,92**	0,94**
Skolans SE-sammansättning (ref=låg SE-sammansättning)	0,88**	1,28	0,73**	0,91
Interaktion År x SE-sammansättning		0,96		0,96**

**p<0,01 *p<0,05

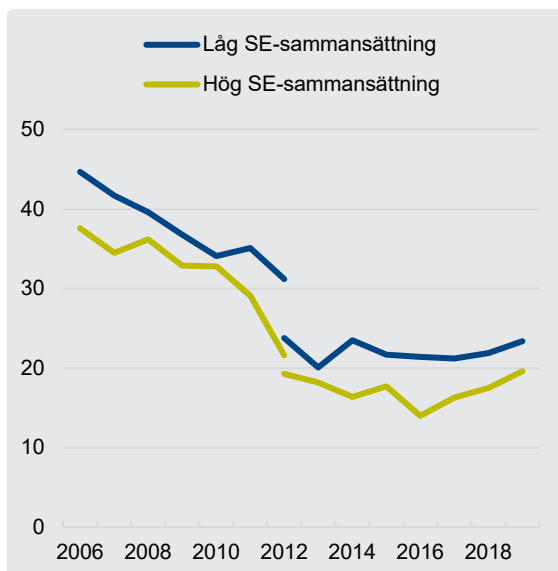
Snusning

För snusningen presenteras två mått: andelen som snusat någon gång och andelen som snusar dagligen eller nästan dagligen (frekvent snusning). Liksom för rökningen har justeringar av måttet för frekvent snusning gjorts för att möjliggöra jämförelser över tid. Nivåerna går därför inte att jämföra med de som presenterats i tidigare rapporter av Skolelevs drogvanor (se Material och Beräkningar). Eftersom skillnaderna mellan formulären var för stora för måttet att ha snusat någon gång, presenteras det med ett brott i tidsserien i figur 7. När sambanden mellan skolans SE-sammansättning och att ha snusat någon gång studerats ingår därför endast åren 2012–2019.

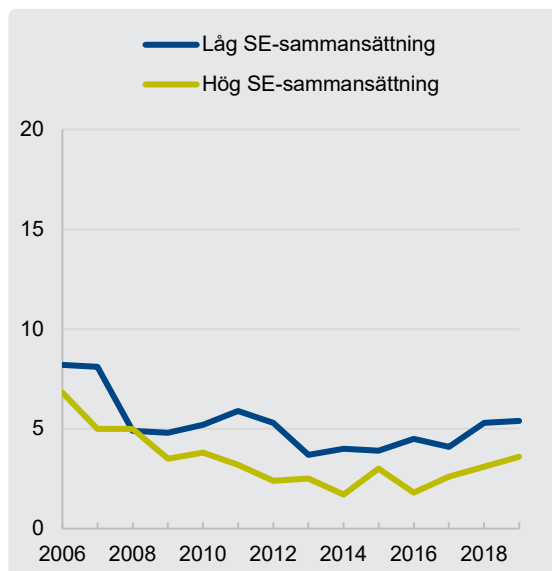
Andelen som snusat någon gång och andelen som gjort det frekvent har minskat signifikant i båda grupperna (figur 7 & 8). Nedgången har dock skett under den första delen av perioden, åren 2006–2012, och nivån har därefter varit förhållandevis oförändrad.

Att andelen som snusat någon gång har varit oförändrat under perioden 2012–2019, bekräftas även av analyserna i tabell D (modell 1a, OR=1). Av analyserna framgår det också att det var mindre vanligt att ha snusat någon gång bland elever på skolor med hög SE-sammansättning jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning. En elev på en skola med hög SE-sammansättning hade i genomsnitt 26 procent lägre risk att ha snusat jämfört med en elev på en skola med låg SE-sammansättning (OR=0,74). Skillnaderna mellan grupperna har varken ökat eller minskat över tid, vilket framgår av att interaktionstermen inte var signifikant (modell 1b).

Sett till hela perioden 2006–2019 har den frekventa snusningen minskat (modell 2a, OR=0,95). Det finns dock stora skillnader mellan grupperna. Elever på skolor med hög SE-sammansättning hade i genomsnitt 36 procent lägre risk att snusa frekvent jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning (OR=0,64). Skillnaderna mellan grupperna har varken ökat eller minskat över tid (modell 2b).

Figur 7. Andelen som snusat någon gång, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Figur 8. Andelen som snusat dagligen eller nästan dagligen, efter skolans SE-sammansättning. Årskurs 9. Procent. 2006–2019.

Tabell D. Samband mellan skolans SE-sammansättning och att ha snusat någon gång (2012-2019) respektive snusat frekvent (2006-2019). Årskurs 9. Logistiska regressionsmodeller.

	Snusat någon gång (2012-2019) (n=19 311)		Snusar frekvent (n=33 650)	
	Modell 1a	Modell 1b	Modell 2a	Modell 2b
	OR	OR	OR	OR
År (kontinuerlig)	1	1	0,95**	0,96**
Skolans SE-sammansättning (ref=låg SE-sammansättning)	0,74**	0,78	0,64**	0,76*
Interaktion År x SE-sammansättning		0,99		0,97

**p<0,01 *p<0,05

Avslutande diskussion

Syftet med den här rapporten var att titta på hur konsumtionen av alkohol, narkotika och tobak har utvecklats över tid bland elever på skolor med olika socioekonomisk sammansättning (SE-sammansättning). Syftet var också att undersöka om konsumtionen skiljer sig mellan elever på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning, och om skillnaderna mellan grupperna har ökat eller minskat över tid. Analyserna visade att det fanns tydliga skillnader mellan elever på skolor med olika socioekonomisk sammansättning, men resultaten såg olika ut för de olika substanserna.

Bland elever på skolor med hög SE-sammansättning var det vanligare att vara alkoholkonsument och att ha provat narkotika jämfört med elever på skolor med låg SE-sammansättning. Störst var skillnaden för att ha provat narkotika. Det här mönstret är något som syns också i andra studier av niondeklassare. Olsson och Fritzell (2010) kunde exempelvis konstatera att elever från skolor med hög socioekonomisk sammansättning i större utsträckning använde både alkohol och narkotika. Brottsförebyggande rådet (BRÅ) släppte 2018 en uppmärksamman rapport och även där framgick det att det var vanligare att elever från mer välbärgade områden i Stockholm använde narkotika (Lundgren, 2018).

För tobaksanvändningen visade våra analyser att förhållandet var det omvända. Både rökning och snusning var vanligare bland elever på skolor med låg SE-sammansättning. Skillnaderna syntes både

för att ha rökt eller snusat någon gång. För frekvent användning var skillnaderna ännu större. Att rökning är vanligare i grupper med lägre socioekonomisk status är något som syns tydligt även i den vuxna befolkningen. I en annan befolkningsundersökning från CAN framgick det bland annat att det var 9 gånger så vanligt att lågutbildade kvinnor var cigarettberoende jämfört med högutbildade kvinnor (Landberg et al., 2018). Det är även känt sedan tidigare att risken att ungdomar börjar röka är betydligt högre om minst en förälder röker. Om båda föräldrarna gör det är risken särskilt hög (Leonardi-Bee et al., 2011). Mönstret som framkommer i den här rapporten är alltså inte unikt för skolor, utan återfinns även bland vuxna.

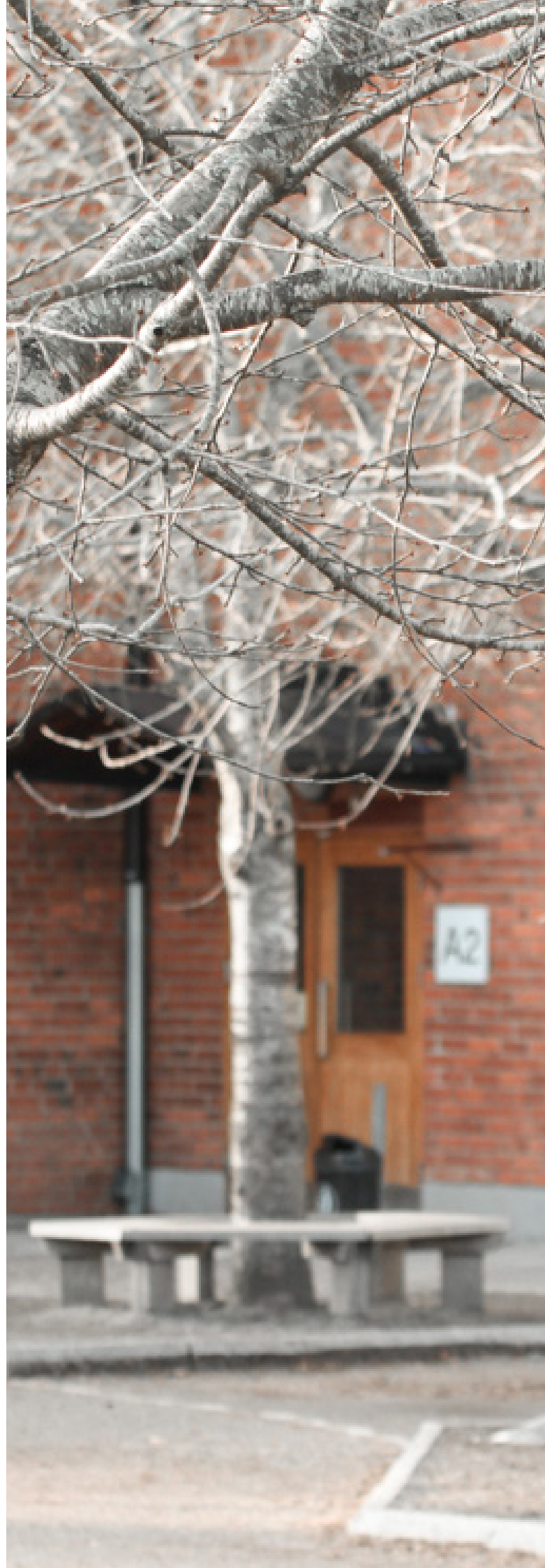
Syftet med den här rapporten var också att undersöka om skillnaderna mellan elever på skolor med hög respektive låg SE-sammansättning har ökat eller minskat under perioden 2006–2019. För andelen alkoholkonsumenter ökade skillnaderna mellan grupperna. Andelen alkoholkonsumenter har visserligen minskat i båda grupperna men eftersom nedgången inte har varit lika kraftig bland eleverna på skolor med hög SE-sammansättning har skillnaderna mellan grupperna ökat under den undersökta tidsperioden.

Högre konsumtion av alkohol var ungefär lika vanligt i båda grupperna och har minskat under tidsperioden. Nedgången var dock inte lika omfattande bland elever på skolor med låg SE-sammansättning och de har därför halkat efter i utvecklingen.

Även för rökning visade analyserna att skillnaderna hade ökat under den undersökta tidsperioden. Den frekventa rökningen har visserligen minskat i båda grupperna. Dock har den relativa minskningen varit mindre bland elever på skolor med låg SE-sammansättning, vilket gör att de inte har hängt med i utvecklingstakten och skillnaderna ökat. Ojämligheten har därmed ökat eftersom elever på skolor med låg SE-sammansättning har legat på högre nivåer under hela perioden och dessutom har nedgången varit mindre omfattande i den här gruppen.

Ett av de tydligaste mönstren som framkom var just att rökning var vanligare bland elever på skolor med låg SE-sammansättning och att skillnaderna i frekvent användning har ökat över tid. Det är problematiskt eftersom rökningen orsakar stora hälsoproblem hos befolkningen. Beräkningar som gjorts visar att tobaksrökningen står för omkring 8 procent av den totala sjukdoms-
bördan i Sverige, vilket är mer än för alkohol och narkotika tillsammans (Agardh et al., 2014). Med tanke på de skador som rökningen orsakar är det positivt att rökningen minskat, men det är viktigt att inte vissa grupper i samhället halkar efter i utvecklingen.

Skolverket har visat på att det finns en ökad skolsegregation och att skillnaderna mellan skolornas socioekonomiska sammansättning har ökat sedan slutet av 90-talet (Skolverket, 2018). Resultaten i den här rapporten pekar på att skolans socioekonomiska sammansättning hänger samman med elevernas användning av alkohol, narkotika och tobak. Det är viktigt att komma ihåg att resultaten i den här rapporten inte kan användas för att dra *slutsatser* om orsaken till att vi ser skillnader mellan grupperna. Men även om vi inte kan uttala oss om vad skillnaderna beror på, visar resultaten på att den ökade skolsegregationen i vissa fall samvarierar med ökande skillnader i alkohol- och tobaksvanorna.

Material och beräkningar

Material

Underlaget i denna fokusrapport utgörs av den riksrepresentativa skolundersökning som genomförs av Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning (CAN). Nedan följer en kortare beskrivning av undersökningen. För en mer detaljerad beskrivning hänvisas till *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe, 2013) och *Visst är man anonym* (Gripe & Thor, 2019), samt i de årliga rapporterna Skolelevers drogvanor, se till exempel (Englund, 2019).

Statistiska centralbyrån drar varje år, på uppdrag av CAN, ett urval av 350 skolor i årskurs nio och gymnasiet år 2, stratifierat utifrån Sveriges regioner. Därefter slumpas en klass i respektive skola. Från och med 2019 får skolorna välja om klasserna ska besvara enkäten på papper eller digitalt. Oavsett metod ska enkäten besvaras i klassrummet. Undersökningen genomförs på vårterminen varje år mellan elevernas sport- och påsklov. De formulär som bedöms vara otillräckligt eller uppenbart oseriöst ifyllda exkluderas innan svaren analyseras. Det sker med hjälp fyra förprogrammerade datafilter. Vanligtvis exkluderas 1–2 procent av formulären.

Vad gäller bortfallet av klasser har det under 00-talet legat på i genomsnitt 12 procent av klasserna, och efterföljande period låg bortfallet på omkring 17 procent. Eftersom klassbortfallet är relativt begränsat, bör det ha liten betydelse för resultaten. Andelen frånvarande elever har under perioden 2006–2019 i genomsnitt uppgått till 16 procent och den vanligaste frånvarorsaken är sjukdom. Eftersom inga större variationer skett i elevfrånvaron, bedöms inte detta ha någon betydelse för trenderna över tid.

Frågor och beräkningar

Skolans socioekonomiska sammansättning
CAN hämtar varje år uppgifter från SCB om hur stor andel av eleverna i årskurs 9 som har minst en förälder med eftergymnasial utbildning, på respektive skola. Utifrån dessa uppgifter har skolorna rangordnats, från skolorna med lägst andel

högutbildade föräldrar till skolorna med högst andel. Därefter har de delats in i kvartiler (fyra lika stora grupper). Under perioden 2006–2019 var andelen föräldrar med eftergymnasial utbildning i genomsnitt 32 procent i kvartil ett (låg SE-sammansättning) och 71 procent i kvartil fyra (hög SE-sammansättning). I båda grupperna har andelen högutbildade föräldrar ökat något över tid.

Frågeformulär

Inför 2012 års undersökning genomfördes en stor omarbetning av formuläret. Syftet var att förkorta och förenkla formuläret, samt att anpassa det till att innefatta de kärnindikatorer som fastställdes i regeringens ANDT-strategi (Socialdepartementet, 2011). För tobaksfrågorna syntes signifikanta skillnader. Före revideringen klassificerades elever som rökare eller snusare om de besvarade frågorna ”Röker du?” respektive ”Snusar du?” med något av ja-alternativen. Den nya definitionen, som även följs i regeringens ANDT-strategi, omfattar istället elever som först svarat att de har rökt/snusat någon gång under de senaste 12 månaderna och därefter svarat ja på ”Röker du fortfarande?” respektive ”Snusar du fortfarande?”. Definitionen är därmed snävare och färre klassificeras som tobaksanvändare.

För att efterlikna den gamla frågekonstruktionen i så stor utsträckning som möjligt, och därmed möjliggöra analyser av trenden åren 2006–2019, har kravet på att först svara att man rökt/snusat senaste 12 månaderna tagits bort för perioden 2012–2019. Skillnaderna mellan formulären försvinner då för frekvent rökning/snusning. Perioden kan därmed analyseras utan tidsseriebrott. Att 12-månadersfiltret har tagits bort innebär att prevalenserna för tobaksfrågorna inte kan jämföras med de som följs i ANDT-strategin och presenteras i tidigare rapporter om skolelevers drogvanor. För frågorna om att ha rökt/snusat någon gång är skillnaderna mellan formulären för stora och presenteras därför med ett brott i tidsserien. För närmare beskrivning av övriga frågor hänvisar vi till tidigare rapporter om skolelevers drogvanor, se till exempel (Englund, 2019).

Analys

För att mäta om det har skett någon statistiskt signifikant förändring över tid i ANT-vanorna bland elever på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning har logistiska regressionsanalyser gjorts (Edling & Hedström, 2003). För varje substans har de två grupperna testats var för sig mot år som en kontinuerlig variabel. När det står beskrivet i texten att utvecklingen har förändrats statistiskt signifikant är detta som lägst på 95 procents säkerhetsnivå.

I urvalet till skolundersökningarna är det klass och inte elev som väljs ut. Det innebär att eleverna i studien är klustrade i skolklasser. Antagandet om oberoende mellan observationerna kan därmed inte uppfyllas (Hox, 2002). För att inte generera falska signifikanta resultat vid signifikantestning används ett signifikantest som tar hänsyn till dessa klustereffekter.

Logistiska regressionsanalyser har även använts för att mäta sambandet mellan skolans SE-sammansättning och ANT-konsumtion. Resultaten av regressionsanalyserna redovisas i form av så kallade oddskvoter. Oddskvoten uppger hur många gånger vanligare det är att ha använt alkohol, narkotika eller tobak i gruppen som undersöks jämfört med referensgruppen (Edling & Hedström,

2003). En oddskvot som är lika med ett, betyder att den oberoende variabeln inte har någon effekt på utfallet, det vill säga att det är lika vanligt att ha använt ANT på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning. Om värdet istället är mindre än ett så är det mindre vanligt. En oddskvot på exempelvis 0,5 betyder att det är hälften så vanligt att ha använt ANT i gruppen som undersöks jämfört med referensgruppen. En oddskvot på över 1, till exempel på 2,0 innebär att det är dubbelt så vanligt att individerna i den gruppen har använt ANT jämfört med referensgruppen. När ett samband är statistiskt signifikant på som lägst 95 procents nivå indikeras det av en stjärna (*) i tabellen.

För att mäta om skillnaderna mellan elever på skolor med låg respektive hög SE-sammansättning har förändrats över tid har även en så kallad interaktionsterm inkluderats i analysen. I de här analyserna är interaktionstermen konstruerad av år*skolans SE-sammansättning. Med hjälp av interaktionstermen kan man se om betydelsen av år för ANT-konsumtionen skiljer sig mellan elever på skolor med olika SE-sammansättning (Edling & Hedström, 2003). Med andra ord om ANT-konsumtionen har blivit mer eller mindre jämligt över tid mellan de olika grupperna.

Referenser

- Agardh, E., Boman, U., & Allebeck, P. (2014). *Hur stor del av Sveriges sjukdomsörda orsakas av alkohol, narkotika och tobaksrökning? -Kartläggning utifrån "DALY-metoden" 1990-2010.*
- Edling, C., & Hedström, P. (2003). *Kvantitativa metoder : grundläggande analysmetoder för samhälls- och beteendevetare. Studentlitteratur.*
- Englund, A. (2014). *Skolelevers drogvänor. 2014 [Drug habits among pupils 2014].* Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Englund, A. (2019). *Skolelevers drogvänor [Elektronisk resurs] 2019 (9789172783041).* <https://www.can.se/app/uploads/2020/01/can-rapport-187-skolelevers-drogvänor-2019.pdf>
- Folkhälsomyndigheten. (2018). *Vuxnas bruk av cigaretter, snus och e-cigaretter.* Retrieved 18 October from <https://www.folkhalsomyndigheten.se/livsvillkor-levnadsvanor/andts/utveckling-inom-andts-anvandning-och-ohalsa/bruk/tobak-och-liknande-produkter/vuxnas-bruk-av-cigaretter-snus-och-e-cigaretter/>
- Folkhälsomyndigheten. (2020). *Utvecklingen i förhållande till ANDT-strategins mål [Elektronisk resurs].* <http://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationsarkiv/u/utvecklingen-i-forhallande-till-andt-strategins-mal>
- Gripe, I. (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi (135).*
- Gripe, I., & Thor, S. (2019). "Visst är man anonym?" .[Elektronisk resurs] : En jämförelse av pappers- och webbenkät i den nationella ANDT-undersökningen. Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning. <https://www.can.se/app/uploads/2020/01/can-rapport-188-visst-ar-man-anonym.pdf>
- Hanson, M. D., & Chen, E. (2007, Jun). *Socioeconomic status and health behaviors in adolescence: a review of the literature. J Behav Med, 30(3), 263-285.* <https://doi.org/10.1007/s10865-007-9098-3>
- Hox, J. J. (2002). *Multilevel analysis : techniques and applications.* Lawrence Erlbaum Publishers.
- Huckle, T., You, R. Q., & Casswell, S. (2010). Socio-economic status predicts drinking patterns but not alcohol-related consequences independently. *Addiction, 105(7), 1192-1202.* <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2010.02931.x>
- Landberg, J., Ramstedt, M., & Sundin, E. (2018). *Socioekonomiska skillnader i beroende och utsatthet för andras användning av alkohol, narkotika och tobak [Elektronisk resurs].* <https://www.can.se/app/uploads/2020/01/can-rapport-176-socioekonomiska-skillnader-i-beroende-och-utsatthet-for-andras-anvandning-av-alkohol-narkotika-och-tobak.pdf>
- Leonardi-Bee, J., Jere, M. L., & Britton, J. (2011, Oct). Exposure to parental and sibling smoking and the risk of smoking uptake in childhood and adolescence: a systematic review and meta-analysis. *Thorax, 66(10), 847-855.* <https://doi.org/10.1136/thx.2010.153379>

Lundgren, J. (2018). *Narkotikaanvändning och misstankar om eget bruk bland ungdomar i Stockholm [Drug use and suspicion of personal use among young people in Stockholm]*. Brottsförebyggande rådet [The Swedish National Council for Crime Prevention].

Mackenbach, J. P., Stirbu, I., Roskam, A. J., Schaap, M. M., Menvielle, G., Leinsalu, M., & Kunst, A. E. (2008, Jun 5). Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. *N Engl J Med*, *358*(23), 2468-2481. <https://doi.org/10.1056/NEJMsao707519>

Olsson, G., & Fritzell, J. (2015, Dec). A Multilevel Study on Ethnic and Socioeconomic School Stratification and Health-Related Behaviors Among Students in Stockholm. *J Sch Health*, *85*(12), 871-879. <https://doi.org/10.1111/josh.12344>

Probst, C., Roerecke, M., Behrendt, S., & Rehm, J. (2014). *Socioeconomic differences in alcohol-attributable mortality compared with all-cause mortality: a systematic review and meta-analysis*. *International Journal of Epidemiology*, *43*(4), 1314-1327. <https://doi.org/10.1093/ije/dyu043>

Schmidt LA, Mäkelä P, Rehm J, & R, R. (2010). Alcohol: equity and social determinants. In K. S. A. Blas E (Ed.), *Equity, Social Determinants and Public Health Programmes* (pp. 11-29). World Health Organization.

Skolverket. (2018). *Analyser av familjebakgrundens betydelse för skolresultaten och skillnader mellan skolor [Elektronisk resurs] : en kvantitativ studie av utvecklingen över tid i slutet av grundskolan* (467). <http://www.skolverket.se/publikationer?id=3927>

<http://www.skolverket.se/publikationer>

Socialdepartementet. (2011). *Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi : förslag på indikatorer och styrning*. Socialdepartementet, Regeringskansliet.

West, P. (1997, Mar). Health inequalities in the early years: is there equalisation in youth? *Soc Sci Med*, *44*(6), 833-858. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953696001888>
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0277953696001888?via%3Dihub>

C.A.N

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN, är ett nationellt kompetenscentrum som arbetar för minskade skador av alkohol och andra droger i samhället. Det gör vi genom att följa konsumtions- och skadeutvecklingen och genom kunskapshöjande insatser. Våra återkommande nationella undersökningar är Skolelevers drogvanor och Monitormätningarna. Vi genomför även lokala och regionala undersökningar på uppdrag av kommuner och län. CAN är en ideell förening med medlemsorganisationer och med ombud i alla län. Läs mer om oss på www.can.se.